

Український Фонд Демократії «Спочатку Люди»
www.peoplefirst.org.ua

ЗВІТ

за результатами дослідження

«ОЦІНКА СТАНУ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СУСПІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ»

АВТОРИ:

Надія Комарова, к.е.н., науковий консультант Українського Фонду Демократії «Спочатку Люди».

Орися Луцевич, магістр державного управління, незалежний консультант, стипендіат Фонду ім.Роберта Боша у Chatham House (2012).

Любов Паливода, доктор наук (державне управління, США, університет Ратгерз), засновник та президент Українського благодійного фонду «Творчий центр ТЦК».

Київ - 2013

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ

ВСТУП

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. СТАН РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
 - 1.1. Інститути громадянського суспільства
 - 1.2. Суспільна діяльність громадян поза межами інститутів громадянського суспільства
 - 1.3. Довіра до інститутів громадянського суспільства
 - 1.4. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та соціально активних громадян

2. СУСПІЛЬНА АКТИВНІСТЬ ГРОМАДЯН
 - 2.1. Діяльність, спрямована на вирішення суспільних проблем громади
 - 2.2. Громадська діяльність
 - 2.3. Політична діяльність

3. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

4. МІСЦЯ ЗУСТРІЧІ АКТИВНИХ ГРОМАДЯН

5. ПЕРЕШКОДИ ДО СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

РЕЗЮМЕ

Без розвинутого громадянського суспільства дуже важко побудувати правову демократичну державу. Тільки небайдужі та активні громадяни здатні спільно контролювати владу та стримувати її від прагнення до розширення власних повноважень.

У дослідженні «Оцінка стану громадянського суспільства та суспільної активності громадян України» громадянське суспільство розглядається ширше ніж тільки сукупність його інститутів, а саме «як простір добровільного об'єднання людей та мереж людських взаємодій, сформованих заради сім'ї, віри, інтересів». Основою громадянського суспільства є громадянин, який усвідомлює свої інтереси і готовий до активної діяльності самостійно або об'єднавшись з іншими громадянами в добровільні асоціації. Асоціації представляють і відстоюють інтереси та цінності громадян. Саме тому звіт фокусується як на інститутах громадянського суспільства (ІГС), так і на суспільній діяльності громадян поза межами інститутів громадянського суспільства. Це новий для України підхід, який дозволив побачити громадянське суспільство у двох площинах (індивідуальної діяльності громадян та ІГС) та зробити ґрунтовний його аналіз.

Головним висновком дослідження є припущення, що громадянське суспільство в Україні знаходиться у стані трансформації в атомарне суспільство, яке представляє собою хаотичне скупчення духовно відокремлених індивідів, не здатних протистояти будь-яким діям влади. Це характеризується економічними і соціальними факторами, поглиблюється несформованістю середнього класу та млявою реакцією населення на зменшення демократичних свобод в країні. У той же час дослідження показало, що громадяни України мають величезний потенціал: кожен четвертий опитаний бере участь у реалізації хоча б одного виду соціально-корисної громадської діяльності, а половина українців готова приймати участь у покращенні становища в своїх громадах. Громадяни переймаються проблемами власних громад, керуючись власними моральними принципами та цінностями, а не прагматичними розрахунками. Імпульсами до суспільної активності громадян служить їх бажання покращити життя своєї громади, і для цього їм потрібні знання, досвід, вільний час та впевненість у собі. Для цього їм потрібна підтримка громади та зацікавленість її членів, місце для проведення суспільної діяльності, підтримка місцевої влади та ресурсне забезпечення діяльності. На жаль, реалізація суспільної активності громадян через участь в інститутах громадянського суспільства ускладнюється тим, що роль та діяльність цих інституцій залишається обмеженою та незнайомою для переважної більшості українців. Активні громадяни утримуються від об'єднання в ІГС, надаючи перевагу індивідуальній діяльності або діяльності у складі неформальних груп спільно із сусідами, колегами, друзями.

Дослідження не виявило типових місць, де активні громадяни збираються для суспільної діяльності. Місцями збору громадян служать і навчальні заклади, і робочі місця, і церкви, і місця масового відпочинку та дозвілля, і Інтернет, і соціальні мережі. Також дослідження виявило ряд успішних прикладів використання традиційних закладів, таких як будинки культури та бібліотеки, для організації суспільної діяльності громадян.

Дослідження виявило ряд перешкод, які ускладнюють наміри активних громадян щодо їх участі в суспільній діяльності. Деякі з виявлених перешкод мають історичне та культурне коріння, це і географічне розташування України, й історія України до і під час радянських часів, і досвід участі українців в громадських організаціях радянського періоду. Інші перешкоди пов'язані з високою зайнятістю населення та відсутністю вільного часу, невмінням саморганізовуватись та об'єднуватись заради спільних дій, низьким рівнем громадянської освіти, невмінням ІГС поінформувати населення про свою роль та залучити громадян до своєї діяльності, нерозумінням і невідповідною державною ролі та значення громадянського суспільства, можливостей суспільної діяльності громадян тощо.

Новизною підходу в цьому дослідженні є погляд на громадянське суспільство як сукупність інститутів, неформальних об'єднань і окремих громадян; вивчення мотивації, імпульсів, ресурсів та умов для суспільної діяльності громадян; визначення груп активних громадян, їх пріоритетів в суспільній діяльності та краще розуміння того, чому активні громадяни надають перевагу самостійній та неформальній суспільній діяльності, а не в складі ІГС. Не дивлячись на новизну цього дослідження, воно не претендує на цілісність та вичерпність відповідей на всі поставлені запитання. Опитування такого масштабу мало на меті лише виявити певні тенденції та поставити нові, більш глибокі запитання для подальших досліджень. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення рівня довіри до неформальних об'єднань громадян та окремих громадян, які здійснюють суспільні дії; запит суспільства на активних громадян та на організовану суспільну діяльність тощо.

РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Результати дослідження дають підстави надати певні рекомендації як учасникам громадянського суспільства, так і всім зацікавленим в його розвитку та зміцненні.

Інститутам громадянського суспільства

1. Інформувати та надавати громадянам знання та навички щодо: їх ролі та можливостей у розбудові країни, які надаються демократичним суспільством; інструментів як особистого впливу, так і в складі інститутів громадянського суспільства на діяльність органів влади; можливостей суспільної участі, створення соціального капіталу та їх ефективного використання; інструментів та успішних практик суспільної діяльності.
2. Підвищити легітимність інститутів громадянського суспільства через: вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність організацій громадянського суспільства та сферу громадянської активності; навчання громадських активістів та лідерів ІГС методам роботи з громадянами, їх мобілізації організації та самоорганізації; системне залучення ЗМІ та Інтернет-ресурсів до висвітлення суспільної активності громадян та діяльності ІГС; поширення історій успіхів, успішних практик суспільної діяльності громадян та ІГС; залучення різних закладів (бібліотек, клубів, шкіл, дозвіллевих центрів тощо) в якості майданчиків, де небайдужі громадяни можуть дізнатись про можливість долучитись до суспільної активності; залучення соціально відповідального бізнесу до підтримки суспільної участі громадян та діяльності ІГС, а також стимулювання кампаній із розвитку громадянського суспільства.

Фахівцям соціальної сфери

1. Розробити та запровадити в програми підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування курси з основ функціонування демократичних інститутів та місцевої демократії; питань розвитку громадянського суспільства та його інституцій; важливості та шляхів взаємодії органів влади з громадськістю та ІГС у процесі формування і реалізації державної, регіональної та місцевої політики.
2. Розробити для запровадження навчальні курси з питань розвитку громадянського суспільства та роботи ІГС в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах з обов'язковою практикою в організаціях громадянського суспільства.
3. Розробити та впроваджувати легкі для розуміння інформаційні кампанії з підвищення правової освіти громадян, популяризації серед населення ролі та важливості суспільної участі громадян та діяльності інститутів громадянського суспільства.

Органам влади

1. Створити прозорий механізм фінансування громадських ініціатив на конкурсній основі на національному, регіональному та місцевому рівнях.
2. Спростити для ІГС умови участі у державних закупівлях та розширити можливості надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів.
3. Ввести до штату місцевих органів виконавчої влади посади фахівців, до функцій яких входить активізація роботи з громадянами та ІГС.

Благодійникам та іноземним донорам

1. Розширити спектр організацій, які залучаються до програм за напрямком «розвиток громадянського суспільства». Запрошувати до участі в цих програмах лідерів і активістів неформальних громадських рухів, осередків культури, студентських та молодіжних об'єднань, представників соціальних мереж і блогосфери та стимулювати їх співпрацю з бізнес-асоціаціями.
2. Надавати перевагу проектам, які сприяють підвищенню легітимності ІГС, їх прямій діяльності з громадянами та громадами.
3. Сприяти налагодженню тісної співпраці українських ІГС та міжнародних організацій, які володіють практичними моделями залучення громадян до вирішення місцевих проблем, розвитку благодійності, волонтерства, соціального підприємництва тощо.

ВСТУП

Дослідження «Оцінка стану громадянського суспільства та суспільної активності громадян України» мало на меті дослідити стан розвитку громадянського суспільства та реальний рівень суспільної активності громадян, зрозуміти мотивацію громадян до суспільної активності та виявити перешкоди для участі громадян України в суспільному житті. В процесі дослідження передбачалося знайти відповіді на ряд запитань, серед яких: Хто є учасниками громадянського суспільства України? Як громадяни України залучаються до суспільної діяльності? В якій мірі громадяни довіряють учасникам громадянського суспільства? Що мотивує громадян до об'єднання, навколо яких питань вони об'єднуються та в яких публічних місцях вони збираються? Які ресурси потрібні для залучення громадян до суспільної діяльності та що треба зробити для посилення активності громадян?

Дослідження проводилося у декілька етапів. Спочатку було проведене кабінетне дослідження, протягом якого було проаналізовано літературу, результати попередніх досліджень, публікації та інші матеріали щодо суспільної участі, ролі організацій громадянського суспільства і розвитку громадянського суспільства в Україні та інших пострадянських країнах. Результати аналізу були використані при розробці інструментів дослідження. Під час польового дослідження було проведено 10 експертних і 30 індивідуальних інтерв'ю, 20 фокус-груп з експертами, керівниками та лідерами інститутів громадянського суспільства, державними службовцями, представниками бізнесу, релігійних громад, лідерами громадської думки, представниками ЗМІ та пересічними громадянами. Представники кожної категорії учасників дослідження відбиралися за типовими ознаками, наприклад, середній клас – за рівнем освіти і доходу, державні службовці – дотичні до діяльності третього сектору, представники ЗМІ – за видами мас-медіа тощо. Інтерв'ю та фокус-групи проводились у дві хвили. В індивідуальних та групових інтерв'ю першої хвили взяли участь 184 респонденти, що представляли наступні регіони України: «Центр» (Черкаська область), «Північ» (м. Київ та Київська область); «Південь» (Херсонська область); «Схід» (м. Харків та Харківська область); «Захід» (м. Львів та Тернопільська область). У кожному регіоні дослідження проводилося на обласному, міському та районному рівнях. Отримані дані опитувань були проаналізовані та представлені для обговорення 331 учаснику фокус-груп другої хвили в 17 містах 5 регіонів. Також результати дослідження були представлені для надання рецензій доктору наук Ользі Безпалько, директору Інституту психології та соціальної роботи Київського університету імені Грінченка, та Майклу Едвардсу, почесному старшому науковому співробітнику Demos, Нью-Йорк.

Дослідження не претендує на цілісність та вичерпність відповідей на всі поставлені запитання. Опитування такого масштабу мало на меті лише виявити певні тенденції та поставити нові, більш глибокі запитання для подальших досліджень. Серед обмежень дослідження необхідно згадати те, що до участі в ньому були залучені вже найбільш активні громадяни, які вже вмотивовані до суспільної активності. Також дослідження значною мірою ґрунтувалось на особистому досвіді його виконавців, що могло додати суб'єктивності судженням. Учасниками дослідження стала обмежена кількість громадян, що представляли лише п'яту частину областей України. Обмежений час на проведення дослідження вплинув на вибір методології. І на останок, дослідженням щодо суспільної участі громадян в Україні ще не було надано належної уваги, і ця тема є все ще новою для дослідників. Тому в описаному дослідженні виконавці стикнулися як із слабкою термінологічною базою, так і з слабо задокументованими даними щодо досліджуваних питань.

ТЕРМІНОЛОГІЯ. У цьому дослідженні під **громадянським суспільством** розуміється публічний простір поза межами сім'ї, держави та ринку, тобто «простір добровільного об'єднання людей та мереж людських взаємодій, сформованих заради сім'ї, віри, інтересів та ідеології, які заповнюють цей простір»¹. Основою громадянського суспільства є громадянин, який усвідомлює свої інтереси і готовий до активної діяльності самостійно або шляхом об'єднання у добровільні асоціації для забезпечення цих інтересів².

У дослідженні **суспільна активність/діяльність/участь** визначається як «індивідуальні та колективні дії, направлені на визначення та вирішення питань, що турбують населення»³. Розглядалося два **види суспільної активності**: формальна, тобто участь у діяльності формально зареєстрованих об'єднань громадян, радах, консультаціях тощо; та неформальна, а саме – участь у вирішенні проблем окремих громадян, груп громадян та цілих громад, волонтерство, участь в акціях та демонстраціях поза рамками зареєстрованих об'єднань. Суспільна діяльність розглядалась у **трьох формах**: політична, громадська та діяльність громадян, спрямована на вирішення певних суспільних проблем⁴.

¹ Deakin N. In Search of Civil Society. – N. Y.: Palgrave, 2001. – 256 p.

² Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство» // www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_ryabov_ss.pdf

³ Американська психологічна асоціація, 2009

⁴ НССС, 2008

- **Політична участь** визначається як дії громадян, що впливають на функціонування політичної системи: діяльність, спрямована на підтримку кандидатів і партій у виборчих компаніях; професійна політична діяльність; участь у діяльності партій і політичних рухів; участь у мітингах, політичних зборах, демонстраціях тощо⁵.
- **Громадська участь** бачиться як безперервний процес взаємодії між установою, відповідальною за прийняття рішення, чи державними органами різного рівня, що регулюють певні види діяльності, і громадянами, чий інтерес можуть бути порушені прямими або непрямими наслідками прийнятих рішень. До громадської участі відносяться такі форми як референдум; всенародне обговорення; громадські слухання (публічні слухання); журі громадян; громадська експертиза та інше⁶.
- До **діяльності громадян, спрямованої на вирішення певних суспільних проблем**, відноситься безоплатна діяльність громадян, спрямована на вирішення конкретних проблем громади, яка не має жодних обмежень за змістом та формами.

⁵ www.politics.ellib.org.ua/pages-2442.html

⁶ www.biodiversity.ru/coastlearn/pp-eng/introducingpp.html

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. СТАН РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Концепція громадянського суспільства залишається нечітко визначеною в українському академічному дискурсі. Дослідники та науковці сперечаються щодо його суті, значення та ролі. Об'єктом дослідження стали дві складові громадянського суспільства, а саме: інститути громадянського суспільства та суспільна діяльність громадян поза межами інститутів громадянського суспільства.

1.1. Інститути громадянського суспільства

«Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства», прийнята у 2007 р., вперше на нормативному рівні закріпила в Україні поняття «інститути громадянського суспільства». Але концепція не надає вичерпного переліку ІГС і відносить до них громадські організації, професійні і творчі спілки, організації роботодавців, благодійні організації, релігійні організації, недержавні ЗМІ та інші невідприємницькі товариства і установи⁷.

Останніми роками фіксується статистичне зростання кількості зареєстрованих ІГС. Так, за даними державної статистики, станом на початок 2012 р. в Україні було зареєстровано 71 800 громадських організацій, 27 800 профспілок та їх об'єднань, 13 500 благодійних організацій. Водночас, за оцінками Творчого Центру Каунтерпарт, системну діяльність здійснює тільки 4-5% від загальної кількості зареєстрованих неурядових інституцій, тобто близько 4 000⁸. На жаль, збільшення кількості зареєстрованих інституцій практично не впливає на зміну кількості їх членів. За даними Інституту соціології НАНУ, частка громадян, що не належать до жодної громадської або політичної організації чи руху, у 1994-2010 рр. трималася на рівні 82-87%, а частка громадян-членів ІГС та партій у 2011 р. складала лише 5% населення України⁹.

Інститути громадянського суспільства в Україні умовно можна поділити на три групи:

- 1. Членські організації:** різноманітні об'єднання за інтересами (включаючи релігійні), які сфокусовані на задоволенні потреб та розвитку своїх членів, реагують на зовнішні виклики у випадках, коли проблеми стосуються безпосередньо їхніх членів;
- 2. Сервісні організації,** що надають послуги певним групам населення, які їх потребують (дітям-сиротам, людям з вадами розвитку, хворим, пенсіонерам тощо). Діяльність цих організацій, як правило, є вузько сфокусованою на об'єктах своєї опіки, а спілкування із зовнішнім світом відбувається переважно з питань своїх підопічних;
- 3. Організації та об'єднання громадянського представництва,** які працюють на покращення ситуації як для окремих груп населення, так і для конкретних сіл, міст, регіонів і країни в цілому. Ці організації займаються представленням та відстоюванням інтересів громадян, питаннями реформування окремих сфер життя країни та розвитком країни в цілому.

Серед діючих ІГС є такі, що мають позитивний досвід у вирішенні конкретних проблем своїх громад, мають авторитет і довіру серед населення¹⁰. Проте кращі практики українських ІГС залишаються невідомими та невивченими, це призводить до того, що значна частина організацій має малоефективні методи керівництва, недосконалий стратегічний і операційний менеджмент та покладається на хаотичне залучення фінансування. Українські ІГС навчилися збирати інформацію та виявляти проблеми, але формулювання і подальше відстоювання прийнятої позиції, мобілізація прихильників та ефективно втілення кампаній громадського представництва, як і моніторинг виконання прийнятих рішень, залишаються на низькому рівні. Значною проблемою для організацій громадянського суспільства залишається їх низька підзвітність цільовим групам та легітимність в очах громадян. Як зауважив один із учасників дослідження:

«... Є різниця між громадськими організаціями і громадами. Бо громада не фінансує свої організації, і це є проблема. Мене, як керівника НДО, фінансують американські фонди. Як громадянин не можу прийти в організацію і сказати «я на вас віддаю 100\$ і хочу бачити, наприклад, щоб всі дерева були зелені». Немає зв'язку між громадами і громадськими організаціями. Наші громадські організації мали б працювати з

⁷ Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ N 858-р від 22.07.2009).

⁸ Найбільш послідовне та регулярне дослідження організацій громадянського суспільства, до якого входять об'єднання громадян, благодійні організації та фонди, молодіжні та жіночі організації, мозкові та аналітичні центри з усіх регіонів України, виконується Творчим центром ТЦК

⁹ www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf

¹⁰ www.peoplefirst.org.ua

громадами, а працюють із спонсорами. На спонсорів витрачають часу в 10 разів більше ніж ... на роботу з громадою¹¹».

1.2. Суспільна діяльність громадян поза межами інститутів громадянського суспільства

На сьогодні в Україні переважає неформальна суспільна діяльність. Дослідження показало, що громадяни України є досить активними, але здійснюють суспільні дії не стільки у складі зареєстрованих організацій, скільки самостійно або/та у складі неформальних об'єднань, трудових і навчальних колективів, об'єднуються з друзями, сусідами, родичами. Виявилось, що участь хоча б в одному виді суспільної діяльності на рівні громади брав кожен четвертий опитаний. Готовність у подальшому брати участь в суспільних справах на місцевому рівні висловила половина респондентів; з них кожен десятий в ролі організатора чи активіста, а більше третини – в ролі учасника. Разом з тим, більшість опитаних вважають, що проблемою, яка найбільше заважає реалізації пріоритетних задач громади, є бездіяльність та пасивність людей щодо вирішення власних проблем¹². Але переважна більшість респондентів переконана, що національна ідея України має характеризуватись такими словами як *єдність, згуртованість та консолідація*¹³.

І хоча громадяни України є суспільно активними та усвідомлюють важливість суспільної діяльності й необхідності об'єднання зусиль, але в організації переважно не об'єднуються. Тут Україна не є винятком серед колишніх країн соціалістичного табору, бо, як зауважив Марк М. Ховард, можливість особистого вибору громадян, яку вони отримали лише після падіння комуністичних режимів¹⁴, призвела до масової неучасті людей у громадських організаціях.

1.3. Довіра до інститутів громадянського суспільства

Показники довіри до ІГС демонструють відносну сталість, але на досить низькому рівні. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ, за період з 2004 по 2010 рр.¹⁵ частка громадян, що довіряють ІГС, не змінилася і складала біля 15%. У 2010 р. частка респондентів, що зовсім не довіряли благодійним фондам, громадським асоціаціям і об'єднанням, складала 22% проти 27% у 2004 р.

Не зважаючи на це, кожен другий українець переконаний, що такі організації потрібні для країни, а кожен четвертий вважає їх діяльність важливою, тоді як лише кожен десятий думає, що ІГС не є потрібними. Населення, знайоме з діяльністю ІГС, загалом позитивно ставиться до них. Дві третини українців погоджуються з твердженням, що ІГС займаються тими питаннями, які не вирішує влада, та переконані, що ІГС роблять важливий внесок у розвиток України, а половина населення думає, що ІГС представляють все українське суспільство¹⁶.

Також дослідження виявило, що концепція соціального капіталу, як сукупності існуючих та потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю міцних зв'язків та інституалізованих відносин знайомства та визнання¹⁷, не набула належного розуміння та використання в Україні як серед ІГС, так і серед населення. Крім того, у 2012 р. експерти зафіксували падіння соціального капіталу в Україні.¹⁸

1.4. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та суспільно активних громадян

Суспільно активні громадяни мають можливість або приєднатись до вже існуючих інститутів громадянського суспільства, або створити нові організації. Для приєднання до існуючих ІГС необхідно, як мінімум, мати інформацію про їхню діяльність. Але, як показують дослідження¹⁹, діяльність ІГС мало відома населенню України, лише 13% опитаних знають активні інститути, тоді як половина опитаних їх не знають, а кожен третій взагалі не знає про ІГС. Дослідження стану розвитку організацій громадянського суспільства²⁰ показує тенденцію до зменшення кількості організацій, чиє членство збільшується. Якщо два роки тому половина ІГС повідомила про зростання кількості своїх членів порівняно з попереднім роком, то в минулому році про це сказала лише третина організацій. Як правило, лише кожна десята організація проводить спеціальні акції, надає оголошення та поширює інформацію про залучення нових членів, тоді як решта покладається на власну ініціативу нових членів, особисті контакти членів та

¹¹ Із первинних матеріалів дослідження

¹² www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf

¹³ www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf

¹⁴ Марк М. Ховард. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. – Аспект Пресс, 2009. – 192 С.

¹⁵ www.i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf

¹⁶ IFES 2012

¹⁷ Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – Т. 3. – № 5. – 2002. – С. 60-74.

¹⁸ Legatum Prosperity Index 2012, www.prosperity.com/Ranking.aspx

¹⁹ IFES 2012

²⁰ ТЦК, 2012

співробітників організацій. Крім того, що інститути громадянського суспільства не проводять активну роботу із залученням нових членів до своєї діяльності, дослідження виявило певну закритість окремих ІГС, непрозорість їхньої діяльності, конкуренцію між ІГС, особливо за обмежені ресурси, невміння залучати нових та утримувати вже існуючих членів.

Створення нових ІГС активними громадянами є певним викликом в Україні. Окрім певних юридичних та правових складнощів, учасники фокус-груп озвучили низку причин їх небажання об'єднуватись в організації²¹. Серед головних причин було зазначено наступні: слабкий потенціал населення до самоорганізації; невір'я громадян у позитивні результати спільних дій та об'єднання; відсутність необхідної інформації та знань щодо механізмів об'єднання громадян та позитивних прикладів колективних дій; страх та боязнь; недовіра до влади, політиків, держави, населення; відсутність гідних лідерів.

І хоча окремі з перерахованих причин важко усунути, на багато з них можна було б вплинути цілеспрямованими зусиллями ІГС, влади, місцевих та міжнародних донорів. Так, у деяких навчальних програмах загальноосвітніх та вищих навчальних закладів є обов'язкові та факультативні курси з суспільної діяльності, але це є скоріше винятком, ніж правилом. Те саме стосується програм підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування з питань взаємодії органів влади із громадськістю. Відсутність посадовців в органах влади місцевого та регіонального рівнів, які могли б надавати допомогу активним громадянам, теж є перешкодою, як і невиконання «Плану першочергових заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»²². Як зауважив один із учасників обговорення:

«... Не треба нам розповідати теорію. Розкажіть про те, як уникнути підвищення плати за студентський гуртожиток на прикладі студентів сусіднього вузу, що саме вони зробили: перше, друге і третє. Для того, щоб у дворі будинку не збудували «парковку», мешканці міста N зробили: перше, друге і третє. Наступний алгоритм я придумаю сам...»²³.

2. СУСПІЛЬНА АКТИВНІСТЬ: ФОРМИ ТА ВИДИ

Нижче представлені результати дослідження щодо форм та видів суспільної діяльності громадян України.

2.1. Діяльність, спрямована на вирішення суспільних проблем громади

Опитування щодо життєвих цінностей населення України²⁴ показало, що основною формою суспільної активності в Україні є діяльність, спрямована на вирішення певних суспільних проблем на рівні громади, а саме: благоустрій території; охорона природи та покращення екології; створення умов для активного дозвілля громадян, особливо дітей та молоді; покращення медичних та освітніх послуг та ін.²⁵ Є багато прикладів, коли українці самостійно фінансують заходи, спрямовані на вирішення проблем громади, не покладаючись на сторонніх донорів. Наприклад, за останні десять років в Україні почали роботу та успішно діють близько 20 фондів громад, діяльність яких направлена на мобілізацію членів громад та їх ресурсів на самостійне вирішення місцевих проблем²⁶.

Дослідження показало пріоритети суспільно-корисної діяльності респондентів. Так, найбільш актуальною проблемою, вирішенням якої бажає займатися більшість респондентів, є допомога різним категоріям дітей: сиротам, талановитим, хворим, дітям із малозабезпечених сімей. Кожен третій респондент вказує на бажання реалізовувати екологічні проекти: від екологічної просвіти населення до захисту конкретних парків, лісів та річок. Ще третина опитаних висловила бажання зайнятися просвітницькою діяльністю – проведенням лекцій, тренінгів, підготовкою інформаційних матеріалів для різних категорій населення. П'ята частина респондентів вважає для себе актуальною участь у формуванні здорового способу життя населення за різними напрямками: від профілактики захворювань до боротьби із шкідливими звичками і пропагування здорового харчування тощо. Стільки ж бажають займатися благодійністю та активізацією громадян, а саме: заохоченням населення до вирішення конкретних соціальних проблем, організацією Інтернет-ресурсів для покращення діяльності громадських організацій тощо.

²¹ Додаток 1

²² Указ Президента України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 р.

²³ Із первинних матеріалів дослідження

²⁴ www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf

²⁵ Додаток 2

²⁶ Фонд громади: нові можливості для бізнесу / О. Вінніков, А. Гулевська-Черниш, Д. Непчатова, Л. Паливода, В. Шейлус; за заг. ред. Л. Паливоди – К.: 2010. – 24 С.

Прикладом успішного об'єднання громадян навколо вирішення певних проблем є об'єднання співвласників житла, де громадяни об'єднуються заради кращої якості комунальних послуг та обслуговування житла. Також ці об'єднання намагаються впливати на розвиток прибудинкової території та загалом мікрорайону. Таких асоціацій станом на 2012 р. було зареєстровано понад 14 000, що покриває 10% багатоквартирних будинків в Україні²⁷.

Важливою складовою у вирішенні суспільних проблем на рівні громади є волонтерство. Аналізуючи ситуацію з волонтерством в Україні у 2012 р., можна зробити висновок про те, що волонтерська діяльність стала хоч і не масовою, проте такою, що дозволяє говорити про себе як про суспільне явище. Дослідження показало, що 3% респондентів вважають себе волонтерами – це стільки ж, скільки вважають себе членами політичних партій²⁸. Згідно Звіту ООН²⁹ в Україні 10% волонтерів залучалися до волонтерської діяльності інститутами громадянського суспільства, тоді як інші 90% самостійно, з колегами або сусідами надавали допомогу нужденним.

2.2. Громадська діяльність

Другою за масовістю формою суспільної активності в Україні є громадська діяльність. Протягом останніх років з'явилося багато інструментів впливу громадян та ІГС на процес прийняття державних рішень. Це громадські та експертні ради, консультативно-дорадчі органи, можливість надання консультацій та рекомендацій. На сьогодні організації громадянського суспільства ще не справляють відчутного впливу на процес прийняття державних рішень, оскільки як і вони, так і органи державної влади не мають достатнього досвіду і навичок застосування процедур публічної політики та консультацій. У свою чергу органи влади з різним ступенем інтенсивності використовують організації громадянського суспільства для легітимізації власних рішень, при цьому процес консультацій часто носить формальний характер.

Дослідження IFES³⁰ показують, що хоча більшість українців вважає, що для громадян важливо розуміти і мати доступ до інформації про діяльність органів влади, на практиці у 2012 р. лише 3% скористалися правом, наданим Законом «Про доступ до публічної інформації» і надіслали запити до органів влади. Дослідження показало, що квота активності українців щодо звернень до органів влади, насамперед, пов'язана з їх невір'ям у те, що такі дії зможуть щось змінити. Разом з тим, криза представницької демократії, яка проявляється в низькій довірі до Парламенту та зневірі у спроможності виборів принести позитивні зміни в країні, послабила зв'язки між громадянами та народними депутатами. Половина населення не знає, хто є депутатом у їхньому окрузі, і понад 80% не знають, як з ним можна зв'язатись³¹.

Світовим трендом сьогодні є онлайн-мобілізація громадян для впливу громадськості на політику, яка надає можливість громадянам швидко збирати підписи та висловлювати думки з того чи іншого питання. Прикладом успішної глобальної платформи є Avaaz.org, яка об'єднує 17 млн. членів (26 000 з яких зареєстровані з України)³². На жаль, Інтернет-активізм в Україні розвивається дещо повільно. Українські громадські ініціативи ще не спроможні мобілізувати значну групу громадян навколо якоїсь платформи, хоча є велика кількість успішних, але локальних проєктів. Так, наприклад, проєкт УкрЯма (www.ukryama.com, аналог британського FixMyStreet) об'єднує близько 1000 користувачів, які фотографують пошкодження на дорогах та подають звернення в ДАІ з запитом на ремонт. Ініціатива «Зробимо Україну чистою» об'єднує 200 населених пунктів та близько 5 000 волонтерів, які кілька разів поспіль прибирають у квітні сміття в громадських місцях. Рух «Ми – Європейці» (2 500 членів, об'єднаних тільки в Facebook) часто проводить вуличні акції на підтримку Європейської інтеграції України.³³

2.3. Політична діяльність

Політична діяльність не носить масового характеру в Україні. За даними Інституту соціології НАНУ³⁴ не більше 3% громадян беруть участь у партійному житті. Дослідження IFES³⁵ показали, що більшість українців беруть участь у виборах, не дивлячись на те, що більше половини не погоджуються з тим, що голосування надає їм можливість впливати на політику в країні, на протигагу до тієї третини населення, яка вірить, що має вплив на прийняття рішень. Низька політична активність українців зумовлена їх нерозумінням того, чим займаються політичні партії та чиї інтереси вони відстоюють. Так, 37% респондентів вважають, що партії відстоюють власні інтереси, 17%

²⁷ www.viche.lutsk.ua/u-lucku-v-idbulasya-rada-goliv-osbb-id10593/

²⁸ www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRANIANS_UK.pdf

²⁹ Звіт ООН про стан волонтерства в світі, 2011

³⁰ IFES, 2012

³¹ www.dif.org.ua/ua/events/polovina-nruzi.htm

³² www.avaaz.org/ru/

³³ www.ukraine-europe.eu/

³⁴ www.tyzhden.ua/News/8476

³⁵ IFES, 2012

українців – що політичні партії відстоюють інтереси населення України. Кожен дев'ятий українець вірить в те, що партії служать представникам еліти через підтримку їх бізнес-інтересів чи їх владних намірів³⁶.

Разом з тим, протягом останніх років в Україні спостерігається збільшення активності припартійних рухів та громадських організацій, пов'язаних з політичними партіями. Політичні партії почали активно працювати з громадськими об'єднаннями на місцях – жіночими, спортивними, екологічними, бізнесовими, освітніми тощо та створювати припартійні рухи, які, на перший погляд, опосередковано пов'язані із самими політичними партіями. Окремі політичні лідери часто актуалізують свою політичну присутність не тільки через партії, але й відповідні рухи, на які покладаються функції мобілізації та комунікації з населенням.

Однією з найпоширеніших форм політичної участі українців є акції протесту. За даними моніторингу протестів Центру дослідження суспільства³⁷, лише кожен четвертий протест у 2011-2012 рр. був пов'язаний із політичними вимогами. Традиційно протестна активність громадян підвищується у періоди виборчих кампаній. У 2012 р. по мірі наближення дати виборів до Верховної Ради України спостерігалось стрімке зростання кількості протестів (52 у серпні, 125 у вересні, і вже 264 у жовтні)³⁸.

3. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Для розуміння стану суспільної активності громадян України була використана формула суспільної активності, розроблена британськими експертами³⁹. Її суть полягає у тому, що участь є сумою індивідуальної мотивації, імпульсу до участі, ресурсів індивіду та існуючих умов участі (Рисунок 1).

Рисунок 1. Формула суспільної активності

Результати дослідження показали, що мотивацією до суспільної діяльності для більшості громадян України є їх цінності та моральні принципи⁴⁰. Для переважної кількості опитаних мотивацією до участі у суспільній діяльності було «щире бажання змінити ситуацію на краще» в місті, для конкретної групи людей чи конкретної особи. Майже дві третини учасників дослідження брали участь у суспільній діяльності, бо «це відповідало моїм життєвим принципам», тоді як третина опитаних хотіла бути «причетною до спільної справи» або мати «особисту вигоду чи інтерес». До особистих вигод чи інтересів відносилися самореалізація, підвищення власної кваліфікації, проходження практики, можливість наступного працевлаштування тощо. І лише 13% брали участь у громадській діяльності за «пропозицією від шанованої людини, від якої неможливо було відмовитися»; 12% – «за компанію з іншими».

У дослідженні вивчалися імпульси, які спонукали громадян до суспільної діяльності. Так, результати дослідження показали, що головним імпульсом для 80% учасників дослідження було «бажання поліпшити щось на місцевому рівні». Характерним є те, що чим дорослішою є людина, тим більше вона хоче щось покращити в місці, де мешкає. Це бажання має 63% респондентів у віці 16-19 років та 96% громадян за 55.

Інформація із зовнішньої реклами, оголошень в Інтернет та з різних ЗМІ стала імпульсом для 13% опитаних. Але важливість цього імпульсу зменшується з віком населення. Інформація як імпульс до дій важлива для 17% населення віком 16-19 років, для 20% у віці 20-24 роки, 7% – 25-40 років, 21% – 41-54 роки та зовсім не важлива для людей за 55.

Кожен одинадцятий респондент зазначив, що він розпочав участь «після зміни особистих обставин», а саме – виходу на пенсію, вступу до навчального закладу, народження дітей тощо. Для кожного двадцятого опитаного імпульсом до суспільної діяльності є «власна самореалізація та зацікавленість».

³⁶ www.dif.org.ua/ua/events/polovina-nruzi.htm

³⁷ www.common.com.ua/?p=13451

³⁸ Кучма О. Бійки не буде // Журнал соціальної критики Спільне. – 6 листопада 2012 р. // www.common.com.ua/?p=13451#note-13451-1

³⁹ www.pathwaysthroughparticipation.org.uk/

⁴⁰ Додаток 3

Аналіз публікацій в ЗМІ показав, що є ряд видань, переважно електронних, які стимулюють громадян до активних суспільних дій та до надання благодійної допомоги (як правило, хворим дітям).

Головними ресурсами, необхідними для участі в суспільному житті, респонденти вважають: наявність необхідних знань та досвіду (68%), ресурс вільного часу (62%), впевненість у собі (58%) та фінансову підтримку (13%). Фінансова підтримка є важливим, але не найпріоритетнішим ресурсом для громадської участі, що підтверджують й інші дослідження. Результати дослідження показали, що наявність знань та досвіду, впевненість у собі безпосередньо залежить від досвіду попередньої суспільної діяльності, тому чим раніше людина залучається до різних видів участі, тим більше вона отримує знань, навичок та впевненості у собі. На відміну від країн Європи та Північної Америки, де наявність певного досвіду суспільної діяльності надає молоді привілеї при вступі до коледжів та університетів, в Україні немає такої практики.

Ресурс вільного часу набув в Україні особливого значення: у 2012 р. Україна включена до рейтингу дев'яти країн із найвищою зайнятістю населення – понад 95%. Агентство СІА повідомляє, що в Україні виявлено велику кількість незареєстрованих працівників і таких, які працюють неповний робочий день, але більше половини українців працюють повний день⁴¹. Серед населення прийнятий термін «крутимось» – коли люди працюють на двох, трьох і більше місцях⁴². Така висока зайнятість не сприяє суспільній діяльності, але не виключає її. Також в Україні мало практикується використання професійних навичок спеціалістів (на волонтерських засадах), яке не потребує від людини багато часу. Це, наприклад, консультації кваліфікованого юриста один раз на квартал, участь у допомозі молодим працівникам на робочому місці тощо.

У цьому дослідженні під «умовами для участі» розглядалися різні ситуації, що сприяють чи надають громадянам можливість реалізувати свою суспільну активність. Результати дослідження виявили, що для половини опитаних головними умовами, необхідними для їх участі в суспільному житті, є підтримка громади та зацікавленість людей у вирішенні певного питання. Для третини респондентів важливою умовою їх суспільної активності є наявність приміщення для роботи або проведення заходів, при цьому у більшій мірі приміщення необхідні для молоді. Підтримка місцевої влади та державних закладів необхідна для кожного п'ятого опитаного, і лише кожен сьомий хоче матеріально-технічного забезпечення своєї суспільної діяльності.

Констатація відсутності взаємної підтримки усередині громади є дуже небезпечним фактором, тому що «суспільство, яке представляє собою хаотичне скупчення духовно відокремлених індивідів»⁴³ є атомарним суспільством, що є антиподом громадянського суспільства. Атомарність є властивістю суспільства, а не політичного режиму і веде до розвитку авторитаризму, а потім і до тоталітаризму⁴⁴. Показником цього є зниження рівня демократичних свобод в Україні і її перекаліфікація в частково вільну країну⁴⁵.

Дослідження підтвердило, що яскраво виражених груп активістів серед населення немає – у всіх соціально-демографічних групах активістів приблизно однакова частина. І якщо в країнах з розвинутим громадянським суспільством його основу складають представники середнього класу, то в Україні ситуація інша. За даними Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України⁴⁶, у структурі населення країни дійсно є невелика частина людей з високою професійно-освітньою підготовкою, яка отримує доходи вищі за середні. Але легітимність цих доходів часто є сумнівною, що не дає можливостей їх власникам повноцінно та відкрито приймати участь у суспільному житті. На жаль, більша частина висококваліфікованих працюючих у легальному секторі економіки, які б мали становити ядро середнього класу, за рівнем доходів перебувають на межі або за межею бідності. Потенційні представники середнього класу, які взяли участь у дослідженні, також не бачать себе складовою громадянського суспільства⁴⁷. У результаті відсутність та несформованість середнього класу ускладнює процес становлення повноцінного громадянського суспільства⁴⁸, але зміцнює атомарність суспільства.

Дослідження показало, що активними членами громадського суспільства є пенсіонери, але їх бачення щодо розвитку країни пов'язані з поверненням до суспільної моделі Радянського Союзу. В їхньому розумінні основні повноваження покладені на державу, яка повинна сформулювати національну ідею, гуртувати населення, керувати функціонуванням громадського суспільства тощо.

⁴¹ Україна потрапила до рейтингу країн з мінімальним безробіттям // www.ukranews.com/uk/news/ukraine/2012/05/07/69916

⁴² Із матеріалів фокус-групи першої хвили

⁴³ Толковий словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб., 1999

⁴⁴ Михайленко В. И. Современные исследования тоталитаризма // Известия Уральского государственного университета. – 2011. – No 1(86)

⁴⁵ Freedom House: Украина в мировых лидерах по падению уровня демократии // www.lb.ua/news/2013/01/16/185741_freedom_house_ukraina_mirovih.html

⁴⁶ www.niss.gov.ua/articles/265/

⁴⁷ Із первинних матеріалів дослідження

⁴⁸ Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні // www.niss.gov.ua/articles/265/

Результати дослідження виявили, що активними учасниками політичного життя в Україні є представники бізнесу із статками нижче за середній, права яких порушуються бізнесменами, близькими до владних структур. Однак ця активність є тимчасовою і пов'язана із конкретними проблемами в певний період часу. Можливо, що у випадку позитивного вирішення цих проблем, представники малого бізнесу вийдуть із категорії активних громадян.

4. МІСЦЯ ЗУСТРІЧІ АКТИВНИХ ГРОМАДЯН

Говорячи про суспільну активність, важливо зрозуміти, в яких місцях збираються і мають можливість збиратися активні громадяни. Дослідження показало, що нині в Україні немає спеціально визначених місць, куди громадяни можуть звернутись, щоб взяти участь в суспільній діяльності. Проте існує багато місць, де ця робота вже відбувається, а саме: навчальні заклади, офіси та місця роботи, церкви, місця масового відпочинку і дозвілля тощо. Місцем спілкування для багатьох активних людей та волонтерів є Інтернет, особливо різноманітні соціальні мережі. Але важливо зазначити, що соціальні мережі часто використовуються для «віртуальної активності», яка поки що рідко трансформується в реальні дії.

Дослідження ідентифікувало два успішні приклади, які демонструють використання традиційних місць зустрічі громадян для суспільної діяльності. Так, створення Центрів місцевої активності на базі будинків культури розпочалося у 1999 р. Центром підтримки творчих ініціатив та Інститутом соціокультурного менеджменту, а також їх партнерами з метою залучення громадян до участі у вирішенні місцевих проблем. Модель Центру місцевої активності надає можливість клубу і місцевій громаді стати активними учасниками у суспільній діяльності усього населення територіальної громади. На базі будинку культури, розташованого в невеликому місті, селі, активізується участь жителів у вирішенні їх нагальних питань для покращення життя. Важливо, що запропонована модель дозволяє клубу стати суспільно активним без шкоди для його основних функцій як установи, що створює умови для творчості та впливає на суспільство за допомогою художньої діяльності⁴⁹.

Другим прикладом успішного використання існуючих традиційних закладів є бібліотеки. Проект фонду Білла та Мелінди Гейтс «Бібліоміст»⁵⁰ за два роки своєї діяльності встановив комп'ютери в 2 000 бібліотек по всій території України. Це сприяло тому, що доступ до Інтернету отримало 3,9 млн. користувачів; послугами бібліотек для реєстрації на зовнішнє незалежне оцінювання скористалося не менше 400 випускників; 9 800 осіб скористалися можливістю отримати компенсацію вкладів СРСР; тисячі відвідувачів бібліотек отримали змогу безкоштовно спілкуватися із близькими та родичами в Україні і закордоном. Бібліотеки перетворюються не лише в центри, які зменшують інформаційну нерівність та забезпечують вільний доступ до інформації людей різних соціально-майнових груп, але й зменшують технологічний розрив між містом і селом, служать місцем проведення дозвілля для дітей та молоді, надають можливості до саморозвитку, навчання, спілкування.

Ці успішні приклади лише підкреслюють, що проблема полягає не стільки в наявності активних громадян, а в можливості та місці, де ініціативні люди можуть реалізувати свої суспільно-корисні наміри. На сьогодні вибір таких місць є обмеженим та невідомим для потенційних активістів, як і рівень запиту суспільства на суспільно активних громадян.

5. ПЕРЕШКОДИ ДО СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Низький рівень суспільної активності українців дослідники визначають як результат декількох взаємодоповнюючих складових історичного, культурного та суспільного розвитку, а саме:

- Географічне розташування українських родючих земель на перехресті торгових шляхів між Європою та Азією, підвищений інтерес інших країн до володіння українськими територіями і, у зв'язку з цим, часта зміна державності. Це сформувало в українців менталітет підвищеної адаптивності, працьовитості, завзятості, здатності виживати при будь-якій владі, концентрацію уваги на вирішенні місцевих проблем;
- Історичні події радянської епохи, пов'язані з війнами, голодоморами, репресіями, додали страх перед владою та небажання громадян об'єднуватись;
- Звільнення від необхідності перебувати в громадських організаціях було сприйнято з полегшенням – більше не треба було прикидатися і говорити про високі ідеї, в які давно вже мало хто вірив. Участь в діяльності громадських об'єднань певною частиною населення сприймається як пережиток радянського минулого.

Серед інших суттєвих перешкод дослідження виявило наступні:

- Основним ресурсом суспільної діяльності громадян завжди був і залишається їх вільний час, якого бракує внаслідок високої зайнятості;

⁴⁹ Центри місцевої активності громадян // www.lacenter.org.ua/

⁵⁰ Програма «Бібліоміст» // www.bibliomist.org/ua/

- В Україні людина і суспільство не можуть, а часто і не вміють у звичайних умовах ефективно застосувати наявний соціальний капітал.
- На сьогодні умови для самоорганізації суспільства в Україні є мінімальними. Про це свідчать відсутність інформації щодо практик та можливостей суспільної участі⁵¹, відсутність знань щодо існуючих інструментів впливу громадян та організацій громадського суспільства на дії владних структур, недостатня кваліфікація лідерів та активістів організацій громадянського суспільства з мобілізації та організації громадян, їхнього мотивування, налагодження партнерства з державними закладами, представниками бізнесу та іншими акторами громадянського суспільства. Після появи нових громадських організацій та зарубіжного фінансування їх діяльності не було звернено належної уваги на питання суспільної участі громадян. Внаслідок цього створилась прірва між громадянами та громадськими організаціями. Для переважної більшості населення діяльність цих організацій залишається не зрозумілою, як і для громадських організацій є не зрозумілими потреби та бажання громадян.
- Важливою перешкодою для участі громадян в суспільному житті є недостатня підтримка та заохочення з боку органів влади. Думки учасників дослідження розійшлись щодо підтримки органів влади: одні вважають її важливою, а інші повністю її заперечують і наводять аргумент, що необхідну підтримку можна отримати і від бізнесу та міжнародних донорів. Неоднозначним є ставлення представників владних структур до існування та діяльності ІГС. Державні службовці почасти розглядають діяльність цих організацій як неконтрольовану, непідзвітну їм, та таку, яка не приносить значної користі, але відмовитися від цих організацій неможливо. Саме тому державні службовці кажуть про необхідність підвищити свій вплив на діяльність ІГС, спрямувати їх діяльність у корисний для себе напрямок. Таке ставлення до ІГС призводить до створення органами влади «кишенькових» організацій, діяльність яких є повністю підконтрольна органам влади.
- Відсутність структурних та організаційних умов є значною перешкодою участі громадян. Прийнята в 2012 р. Концепція державної підтримки розвитку громадянського суспільства та створена Координаційна рада з її втілення носять формальний характер. В Україні відсутня система навчання молоді навичкам громадської діяльності у навчальних закладах, що призводить до відсутності досвіду і невпевненості у собі в більш старшому віці; в містах і селах відсутні фахівці по організації населення та забезпечення функціонування ІГС; не існує місць збору людей, які бажають взяти участь у громадській діяльності.
- Серед інших чинників, які перешкоджають суспільній активності громадян, необхідно згадати високий рівень корупції; зневіру як громадян, так і правлячої еліти у необхідності та реальності суспільного впливу на політичні процеси (Paul D'Aniery, 2010); поглинання найбільш активних представників громадянського суспільства у владні структури після «кольорових» революцій (Nicklaus Laverty, 2008); зневіру у демократичній системі врядування (Pew, 2011); неспівпадіння проблем, над якими працюють ІГС з проблемами, які важливі для громадян; брак культури інституціоналізації (громадяни готові неформально допомагати іншим, декларують релігійність, проте, не належать до організацій/рідко ходять до церкви); велике значення сім'ї та друзів у вирішенні проблем; економічні фактори (безробіття, низький рівень добробуту) (USAID, 2011).

⁵¹ Додаток 4

ВИСНОВКИ

Головним висновком дослідження є припущення, що громадянське суспільство в Україні знаходиться у стані трансформації в атомарне суспільство, яке представляє собою хаотичне скупчення духовно відокремлених індивідів, не здатних протистояти будь-яким діям влади. Це характеризується економічними та соціальними факторами, поглиблюється несформованістю середнього класу та млявою реакцією населення на зменшення демократичних свобод в країні. Громадянське суспільство в Україні характеризується неформальністю та стихійністю участі громадян, відсутністю консолідації та спільних дій як окремих громадян, так і організованих інституцій. Громадянське суспільство в цілому та його інституції зокрема є слабо розвинутими і не спираються на масову підтримку громадян. Не дивлячись на щорічне зростання кількості інститутів громадянського суспільства, частка активних ІГС залишається незначною, а членство у них стабільно низьким. Легітимність переважної більшості ІГС є низькою; роль та важливість діяльності ІГС є маловідомою, незрозумілою пересічним громадянам і не відповідає очікуванням як їх цільових груп, так і суспільства в цілому. Не дивлячись на те, що половина громадян вважає інститути громадянського суспільства потрібними і дві третини переконані, що вони роблять важливий внесок в розвиток країни, довіра до ІГС є стабільно низькою.

Хоча рівень суспільної активності громадян є не досить високим на цей момент, дослідження показало, що громадяни України мають величезний потенціал: кожен четвертий опитаний бере участь у реалізації хоча б одного виду соціально-корисної громадської діяльності, а половина українців готова приймати участь у покращенні становища в своїх громадах. Громадяни України надають перевагу самостійній суспільній діяльності або кооперуються з колегами та сусідами, але не приєднуються до вже діючих інституцій. І в цьому є вина низької легітимності самих ІГС, які не поширюють інформацію про свою діяльність, не розуміють потреби громадян, не залучають населення до своєї діяльності, слабо презентують та захищають інтереси громадян перед владою.

Найбільш поширеною формою суспільної діяльності громадян є їх діяльність, направлена на вирішення певних проблем на рівні громади. Громадська діяльність населення має необхідне правове забезпечення для участі в процесах прийняття державних та місцевих рішень, але не використовується ні громадянами, ні інститутами громадянського суспільства в повній мірі. Відсутність необхідних знань, досвіду та невір'я громадян у можливість вплинути на владу, як і криза представницької демократії та відірваність депутатів від виборців є тими чинниками, які демотивують громадську активність населення України. Політична діяльність не має масового характеру серед громадян України, що зумовлено їх нерозумінням суті політичних партій, які представляють та відстоюють їх інтереси. Але, не дивлячись на своє відношення до політиків, більшість українців беруть участь у виборах, не зважаючи на невір'я у можливість вплинути на напрям розвитку країни. Українці люблять протестувати, але лише кожен четвертий протест носить політичний характер, і їх кількість зростає лише у період чергових виборів.

Аналіз складових суспільної активності показав, що громадяни переймаються проблемами громад, керуючись власними моральними принципами та цінностями, а не прагматичними розрахунками. Імпульсом до суспільної активності громадян служить їх бажання покращити життя своєї громади і для цього їм потрібні знання, досвід, вільний час та впевненість у собі. Також їм потрібна підтримка громади та зацікавленість її членів, місце для проведення суспільної діяльності, підтримка місцевої влади та ресурсне забезпечення діяльності. Активні громадяни утримуються від об'єднання в ІГС, надаючи перевагу індивідуальній діяльності або діяльності у складі неформальних груп спільно з сусідами, колегами, друзями.

Дослідження не виявило типових місць, де активні громадяни збираються для суспільної діяльності. Місцями збору громадян служать і навчальні заклади, і робочі місця, і церкви, і місця масового відпочинку та дозвілля, і Інтернет, і соціальні мережі. Також дослідження виявило ряд успішних прикладів використання традиційних закладів для організації суспільної діяльності громадян, таких як будинки культури та бібліотеки. У той же час було виявлено, що часто саме відсутність місць для суспільної діяльності є головною проблемою суспільної діяльності, а не наявність активних громадян. Також залишається незрозумілим запит суспільства на активних громадян.

Дослідження виявило ряд перешкод, які ускладнюють наміри активних громадян до їх участі в суспільній діяльності. Деякі з виявлених перешкод мають історичне та культурне коріння: це і географічне розташування України, і історія України до і під час радянських часів, і досвід участі українців в громадських організаціях радянського періоду. Інші перешкоди пов'язані з високою занятістю населення та відсутністю вільного часу, невмінням саморганізуватись та об'єднуватись заради спільних дій, низьким рівнем громадянської освіти, невмінням ІГС поінформувати населення про свою роль та залучити громадян до своєї діяльності, нерозумінням і не підтримкою державою ролі та значення громадянського суспільства, а також можливостей суспільної діяльності громадян тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Л., Азарова Т. Будинок культури – платформа для центру місцевої активності // Громадянське суспільство. – 2011. – No 1(15) // www.ucipr.kiev.ua/publications/budinok-kulturi-platforma-dlia-tcentru-mistcevoii-aktivnosti
2. Американська психологічна асоціація, 2009
3. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – Т. 3. – No 5. – 2002. – С. 60-74
4. Дослідження IFES (2012)
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – No 3. – С. 122-139
6. Кучма О. Бійки не буде // Журнал соціальної критики Спільне. – 6 листопада 2012 р. // www.common.com.ua/?p=13451#note-13451-1
7. Левин И. Б. Гражданское общество на Западе и в России / И. Б. Левин // Полис. – 1996. – No 5. – С. 107-119.
8. Марк М. Ховард. Слабость гражданского общества в посткоммунистической Европе. – Аспект Пресс, 2009. – 192 С.
9. Меркель В. Теории трансформации. Структура или актор, система или действие? // Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В2т.Т.1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб.: Летний сад, 2004. – 510 С.
10. Михайленко В. И. Современные исследования тоталитаризма // Известия Уральского государственного университета. – 2011. – No 1(86)
11. Михайловська О. Г. Соціальний капітал як ресурс інститутів громадянського суспільства / О. Г. Михайловська // Гілея: наук. вісн. – 2010. – Вип. 40 // www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/P3_doc.pdf
12. Національний інститут стратегічних досліджень // www.niss.gov.ua/public/File/2012_nauk_an_rozrobku/stan_poz_gp_sus.pdf
13. Опитування: ставлення до влади продовжує погіршуватися / Центр Разумкова. – 20 квітня 2011 р. // www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=369
14. Патнем Р. Д. Творення демократії. Традиції творення громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнем, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті. – К.: Основи, 2001. – 304 С.
15. Первинні матеріали дослідження
16. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України // www.ukrstat.gov.ua
17. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба. – Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К.: Агентство «Україна», 2012. — 80 С.
18. Признаки и особенности тоталитарного режима // www.rightflow.ru/category/politika
19. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 858-р від 22.07.2009)
20. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична записка // <http://www.niss.gov.ua/articles/265>
21. Проведення громадської експертизи встановлюється відповідним Порядком, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»
22. Програма «Бібліоміст» // www.bibliomist.org/ua/
23. Рекомендація Rec (2001) 19 Комітету міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті»
24. Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство» // www.archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Spec/2002_20-1/60_ryabov_ss.pdf
25. Соціологічне опитування: Чи довіряєте Ви громадським організаціям? (динаміка, 2001-2011) / Центр Разумкова // www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81
26. Соціологічне опитування: Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності? / Центр Разумкова // www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=367
27. Соціологічне опитування: Якою мірою Ви впливаєте на владу? / Центр Разумкова // www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/poll.php?poll_id=441
28. Тяч В. Без довіри, або Від громадянської апатії до агресії. – 22 серпня 2012 р. // www.gazeta.dt.ua/SOCIETY/bez_doviri,_abo_vid_gromadyanskoyi_apatii_do_agresiyi.html
29. Толковий словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб., 1999
30. Указ Президента України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 р.

31. Україна потрапила до рейтингу країн з мінімальним безробіттям // www.ukranews.com/uk/news/ukraine/2012/05/07/69916
32. Фонд громади: нові можливості для бізнесу / О. Вінніков, А. Гулевська-Черниш, Д. Непочатова, Л. Паливода, В. Шейгус; за заг. ред. Л.Паливоди – К.: 2010. – 24 С.
33. Фукуяма Ф. Соціальний капітал / Ф. Фукуяма // Незалежний культурологічний часопис «fb» – 2008. – No 53 // www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm
34. Центри місцевої активності громадян // www.lacenter.org.ua/
35. Andrew Wilson, Virtual Politics. Faking Democracy in the post-Soviet World, 2005 [XX(71222.1)]
36. Anna Matveeva, Exporting Civil Society. The post-Communist Experience. Problems of Post-Communism, Vol. 55. No 2, March/April 2008
37. Citizens Attitudes to Civil Society Organizations and Civic Activist, G-PAG for USAID, Georgia, 2011 // www.ewmi-grac.org/failebi/citizens_attitudes_toward_csos_and_civic_activism_report_eng_55445.pdf
38. CIVICUS report «Bridging the Gaps: Citizens, Organizations and Disassociation» // www.scribd.com/doc/63717587/Bridging-the-gaps-Citizens-Organisations-and-Dissociation
39. CIVICUS // www.civicus.org/news-and-resources-127/reports-and-publications/csi-reports/europe-country-reports-242/371-ukraine
40. Confidence in Democracy and Capitalism Wanes in Former Soviet Union. Pew Research, 2011 // www.pewglobal.org/2011/12/05/confidence-in-democracy-and-capitalism-wanes-in-former-soviet-union/?src=prc-headline
41. Deakin N. In Search of Civil Society. – N. Y.: Palgrave, 2001. – 256 p.
42. Democracy Index, Economist Intelligence Unit // www.sida.se/Global/About%20Sida/Sa%20arbetar%20vi/EIU_Democracy_Index_Dec2011.pdf
43. Freedom House: Україна в мирових лидерах по падению уровня демократии // www.lb.ua/news/2013/01/16/185741_freedom_house_ukraina_mirovih.html
44. Freedom in the World, Freedom House // www.freedomhouse.org/report-types/freedom-world
45. www.pathwaysthroughparticipation.org.uk/
46. www.politics.ellib.org.ua/pages-2442.html
47. www.ukraine-europe.eu/
48. www.avaaz.org/ru/
49. www.biodiversity.ru/coastlearn/pp-eng/introducingpp.html
50. www.civicua.org/library/view.html?topic=1861419&folder=329117
51. www.dif.org.ua/ua/events/polovina-nruzi.htm
52. www.i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf
53. www.niss.gov.ua/articles/265/
54. www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_483/files/JCS1.pdf
55. IFES 2012
56. Many World Citizens Trust Neighbours more Than Police // www.gallup.com/poll/102346/Many-World-Citizens-Trust-Neighbors-More-Than-Police.aspx#2
57. Marc Howard, The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe, 2003 [SM/SV:M How] www.explore.georgetown.edu/people/mmh/?action=viewpublications&PageTemplateID=360
58. Nations in Transit, Freedom House // www.freedomhouse.org/report-types/nations-transit
59. NCOC, 2008
60. Nicklaus Laverty, The problem of lasting change: Civil society and the Colored Revolutions in Georgia and Ukraine, Demokratizatsiya: 16, no. 2 (2008)
61. Paul D'Anieri, Orange Revolution and Aftermath, 2010 [SVI.K.D' An]
62. Serhij Kudelia, Society as an Actor in Post Soviet State-Building, Demokratizatsiya, N.2, spring 2012 // www.academia.edu/1510451/Society_as_an_Actor_in_Post-Soviet_State-Building
63. Social Capital, Voluntary Associations, and Collective Action: Which Aspects of Social Capital Have the Greatest «Civic» Payoff? Christian Welzel, Ronald Inglehart, Franziska Deutsch
64. Tanya Narozhna, Civil Society in Post-Communist Context, 2004, Demokratizatsiya
65. USAID NGO Sustainability Index // www.transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/reports/2011/Ukraine6-20_FORMATTED.pdf
66. Victor Stepanenko, Civil Society in post-Soviet Ukraine. East European Politics and Societies, 2006; 20; 571
67. World Value Survey // www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyze.jsp
68. www.dif.org.ua/ua/events/polovina-nruzi.htm
69. www.i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf
70. www.peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf

ДОДАТКИ

Додаток 1

НЕУЧАСТЬ ГРОМАДЯН В ІНСТИТУТАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРИЧИНИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ УСУНЕННЯ

Причини небажання об'єднуватися	%	Можливість впливу
Слабкий внутрішній потенціал населення	21	Слабка можливість впливу
Невір'я у позитивні результати об'єднання	14	Можливий вплив через популяризацію позитивних результатів об'єднання
Відсутність необхідної інформації, знань, механізмів щодо об'єднання громадян, позитивних прикладів	12	Можливий вплив через системне надання інформації та знань. Опис та розповсюдження ефективних механізмів об'єднання та позитивних прикладів їхніх результатів
Страх, боязнь	10	Слабка можливість впливу
Недовіра до влади, політиків, держави, населення	8	Слабка можливість впливу
Проблеми виховання	6	Можливий вплив через внесення змін до навчальних програм загальноосвітніх шкіл
Не бачать в цьому сенсу	6	Слабка можливість впливу
Відсутність гідних лідерів	5	Можливий вплив через цілеспрямовану діяльність щодо відбору та підготовки громадських лідерів
Брак вільного часу	5	Слабка можливість впливу
Низька спроможність інститутів громадянського суспільства, низька довіра до них	4	Можливий вплив через цільову інституційну підтримку ІГС
Недосконалість нормативно-законодавчої бази	4	Можливий вплив через вдосконалення нормативно-законодавчої бази
Брак мотивації	3	Можливість впливу через ЗМІ
Складне матеріальне становище	2	Слабка можливість впливу

ГОТОВНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ БРАТИ УЧАСТЬ У СУСПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (% від загальної кількості респондентів)

Сфери суспільної діяльності	Вже беруть участь	Готові взяти участь у якості організаторів	Готові взяти участь в якості виконавців
Благоустрій вулиць	13	4	33
Охорона природи, збереження зелених зон у містах	13	3	31
Покращення екологічної ситуації	12	3	29
Благоустрій будинків	11	2	26
Організація активного дозвілля для громадян	9	2	22
Обговорення важливих рішень на рівні громади	9	2	21
Створення громадських навчальних центрів для молоді	17	1	18
Громадський контроль за витратами місцевих бюджетів	8	1	18
Захист прав громадян від сваволі органів влади	9	2	16
Ремонт та будівництво нових доріг, мостів, розв'язок	9	1	16
Відкритість державних документів для громадськості	7	1	16
Приведення в порядок забудови міст	9	1	15
Підвищення якості комунальних послуг	8	1	15
Забезпечення якості дошкільної/шкільної освіти	9	2	14
Надання соціальних послуг для уразливих верств населення	7	2	14
Боротьба зі злочинністю	7	1	14
Створення робочих місць (підтримка малого/середнього бізнесу)	11	2	13
Підвищення якості державної медицини	17	1	12
Будівництво доступного житла	19	1	11
Газифікація сіл	12	1	10
Розвиток приміського та міжміського транспорту	10	1	9
Розвиток громадського транспорту	7	1	8

ЗАЛЕЖНІСТЬ МОТИВАЦІЇ, ІМПУЛЬСУ, РЕСУРСІВ ТА УМОВ УЧАСТІ ВІД ВІКУ РЕСПОНДЕНТІВ (% по кожній віковій групі)

Вік респондентів	16-19 років	20-24 роки	25-40 років	41-54 роки	55 і старші	Всього
МОТИВАЦІЯ						
Щире бажання допомоги	77	96	80	81	73	81
Відповідає принципам, життєвій позиції	50	69	70	65	55	62
Причетність до спільної справи	30	42	53	19	32	36
Особиста вигода / інтерес	33	31	37	23	18	29
Пропозиція від шановною людини	20	12	3	15	14	13
За компанію з іншими	23	4	23	0	5	12
ІМПУЛЬС						
Поліпшити щось на місцевому рівні	63	72	90	83	96	80
Інформація, як імпульс дії	17	20	7	21	0	13
Зміна особистих обставин	7	8	3	8	14	8
Самореалізація, зацікавленість	10	8	3	0	0	5
РЕСУРСИ						
Наявність необхідних знань	50	73	77	77	64	68
Наявність вільного часу	83	62	70	42	46	62
Впевненість в собі	60	62	47	69	55	58
Фінансова підтримка	13	8	20	12	14	13
УМОВИ						
Підтримка, зацікавленість населення	64	53	50	56	54	55
Наявність приміщення для зустрічей / роботи	41	38	20	28	8	29
Професіоналізм організаторів	19	34	45	6	31	28
Підтримка місцевої влади	5	29	30	28	23	22
Ефективний менеджмент	14	29	40	0	23	21
Матеріально-технічне забезпечення діяльності	9	19	20	28	0	16
Вірне використання інформації	5	5	15	6	8	7

ПРАКТИКИ СУСПІЛЬНОЇ УЧАСТІ

Вид участі	Як залучають громадян?	Для чого залучають?	Успішні моделі
Організація громади	Громадяни - члени місцевих осередків, що формують мережу для тиску на політиків та відстоюють зміни у політиці на місцевому або національному рівні.	Вплив на політичні рішення та розвиток громади для лобювання своїх інтересів.	Citizens UK, www.citizensuk.org ; Transition Network, www.transitionnetwork.org .
Фонд громади	Громадяни здійснюють пожертви у місцевий фонд громади та визначають пріоритети інвестування цих коштів.	Вирішення місцевих проблем та розвиток місцевої благодійності.	Milton Keynes Community Foundation, www.mkcommunityfoundation.co.uk .
Цифрова мобілізація	Громадяни підписують цифрові звернення. Участь зазвичай віртуальна. Цю мобілізацію використовують різні громадські ініціативи та НДО для мобілізації розвитку мережі своїх прихильників та впливу на політику.	Донесення голосу громадськості та вплив на політичні рішення.	www.avaaz.org www.change.org ; 38 Degrees, www.38degrees.org.uk
Гібридні соціальні рухи	Члени громадських рухів, які поєднують он-лайн платформи та офф-лайн діяльність.	Захист інтересів громади, вплив на політику, кампанії місцевого та національного рівня.	GetUp, www.getup.org.au ; Recovers, www.recovers.org .
Громадські форуми та консультації	Громадяни беруть участь у дискусіях для визначення позицій, врегулювання конфліктів, вироблення спільної дії чи визначення пріоритетів розвитку громади.	Формулювання та донесення громадської думки до громади та органів влади.	The National Issues Forums, www.nifi.org ; Civic Voice, www.civicvoice.org.uk .
Місцеві кооперативи та трасти з управління комунальним майном	Громадяни можуть бути як інвесторами, так і членами чи волонтерами.	Покращення якості місцевих послуг, створення громадських місць з відкритим доступом. Розвиток місцевого бізнесу, який враховує екологічний аспект (енергоощадність, підтримка місцевого виробника).	People's Supermarket, www.thepeoplesupermarket.org ; Transition Network, www.transitionnetwork.org .